

ПРАЎДА БАРАЦЬБЫ: ДЗВЕ СУСВЕТНЫЯ ВАЙНЫ Ў ПАЭМЕ “МАЎЧАННЕ ТРАВЫ” ВАСІЛЯ ЗУЁНКА

Мастацкае асэнсаванне вайны – адна з тэматычных дамінант тэкстаў пісьменнікаў філалагічнага пакалення. Ваенная тэма шырока адлюстравана ў творчасці яркага прадстаўніка гэтай літаратурнай генерацыі Васіля Зуёнка (нар. 3 чэрвеня 1935 г. у в. Мачулішча Крупскага раёна), у тым ліку ў яго паэме “Маўчанне травы” (1974 – 1978). Падзейную аснову мастацкага палатна складае жыццёвы шлях простага селяніна, прататып якога – бацька пісьменніка Васіль Захаравіч. Яго лёс суаднесены з трагічнымі перыядамі гісторыі, калі ставіліся пад сумненне выпрацаваныя стагоддзямі крытэрыі справядлівасці, ламаўся спрадвечны ўклад жыцця. Сярод іншых драматычных перышэтыў ХХ ст. у поле зроку В. Зуёнка трапілі дзве сусветныя вайны. Аўтар выступае ў розных іпастасях – дзіця апошняй вайны, сведка падзей і апавядальнік, летапісец не толькі гісторыі ўласнай сям’і, але і быцця роднай вёскі Узбор’е і ўсяго народа ў драматычным часавым адрэзку ад Першай сусветнай да Вялікай Айчыннай.

Вопыт Васіля падчас Першай сусветнай вайны і вопыт сучаснага чалавецтва прадстаўлены ў раздзеле “Прэлюдыя жалезнай птушкі”. Гэта лаканічная частка паэмы, уключаная ў структу-

ру твора ў якасці ўспаміну-трызнення галоўнага героя, надзвычай інфарматыўная і змястоўная ў аспекце выхаду да пазачасавых і пазанацыянальных філасофскіх праблем.

Прылёт птушак з выраю заўсёды ўспрымаецца як прэлюдыя вясны, дэклараванне новага жыцця. На пачатку ХХ ст. чалавек ажыццявіў даўнюю мару: узняўся ў неба на жалезных крылах, з’яўленне якіх пазначыла пачатак новай эры. У адрозненне ад жывых правобразаў рукатворных птушкі сталі прэлюдыяй не толькі жыцця і адраджэння, але нярэдка – смерці і разбурэння. Вобраз грунтуецца на антытэзе і выконвае футуралагічна-папераджальную функцыю: гэта і ваенны самалёт, і любое спараджэнне розуму, што можа выйсці з-пад кантролю стваральніка і быць выкарыстаным у антыгуманых мэтах.

Пралог да глабальных трагедый чалавецтва ўбачыў Васіль у франтавых акопах падчас службы ў царскай арміі. За кароткае імгненне пад “жалезным крылом”, “пад выццём ваўчыным” бомбаў перад яго вачыма пранеслася ўсё жыццё. Гэта першае кола, часавы пласт, першы – стыхійны, пачуццёвы – узровень асэнсавання палёту “птушкі”: у рэчышчы эпічнай, сюжэтнай тканіны паэмы, праз успрымманне Васіля, яго неразуменне, боль, страх перад пагрозай смерці. Другі часавы пласт і новы, больш глыбокі, узровень складае вопыт лірычнага героя, які перажыў Вялікую Айчынную вайну. Асэнсоўваецца не толькі трагедыя асобнага чалавека, адной сям’і, але і гора мільёнаў ахвяр Хірасім, Хатыняў, Узбор’яў. Васілёвы прадчуванні для лірычнага героя – гэта спраўджаная рэальнасць: на кожным новым вітку гісторыі жалезная птушка ўсё больш упэўнена “з крутых ніке заходзіць / На вогненны пакос” [1, с. 12]. Дыялагічнасць, адкрытасць мастацкай прасторы твора, яго скіраванасць у будучыню даюць магчымасць для інварыянтных інтэрпрэтацый вобразаў паэмы, што, між іншым, сведчыць пра філасофскі характар зуёнкаўскага твора. Так, жалезная птушка можа трактавацца як кожнае спараджэнне цывілізацыі, якое нясе пагрозу стваральніку. (Калі два першыя сэнсавыя ўзроўні вербалізаваныя, то трэці прадстаўлены імпліцытна.)

Жыццёвая дарога земляроба ў гады Вялікай Айчыннай вайны зноў перакрываўвалася са шляхам жалезнай птушкі. Новая сустрэча з ёю ледзь не абярнулася трагедыяй: смерць пагражае Васілёваму сыну, надзеі і працягу бацькі. Хлопчык (а гэта сам аўтар у маленстве) паказваецца на мяжы сутыкнення дзвюх стыхій – зямлі і неба:

*Бог свінцовы, а насупраць – жытні:
Палявік, сявец, каласавік.
Там – двухствольны, на зямлі – двухжыльны, –
Хто каго – на роўнядзі разлік.
Неба і зямля. І паміж імі –
Распластаны коціцца хлапчук.
Неба і зямля. І межавымі –
Два слупы: два выбухі ўваччу... [1, с. 140].*

У крытычнай сітуацыі (паміж жыццём і смерцю) неба бачыцца аўтару варожай стыхіяй, неверагоднай нівай, адкуль “бомбы прарастаюць да зямлі”. Змаганне жыцця і смерці выяўляецца праз супрацьстаянне зерня і бомбаў, мяккай раллі і “нябеснай, непадступнай цвердзі”, дзвюх “рам” – «букварнай, што “мыла мама”», і самалёта-“рамы” “з азбукаю смерці пад крылом”, жытняга і свінцовага багоў. Менавіта на сутыкненні анталогічных катэгорый – зерне, жыццё і хаос, смерць – і ствараецца, паводле слоў У. Калесніка, “медытатыўны пафас паэмы, яе філасофска-роздумны пачатак” [2, с. 153].

На мяжы жыцця і смерці балансуюць жыхары Узбор’я ў час нашэсця фашыстаў. Пры апісанні першага з’яўлення мотакалоны гітлераўцаў ужываецца пахавальная атрыбутыка, што перадае стаўленне аднаго з персанажаў, а праз яго і ўсіх васкоўцаў да захопнікаў:

*Дыхнуў бензінным смуродам
Вусцішны павеў веярка.
Бліжэе, бліжэе ляскае,
І вось – разрывае смугу:
Зялёныя мотакаляскі,
Як труны на колах, бягуць [1, с. 88].*

У паэме праз увядзенне моцных паэмацыйным уздзеянні адзінкавых эпізодаў рэальнасці даецца разгорнутая панарама паднявольнага жыцця ўзборцаў падчас акупацыі: стварэнне сельскагаспадарчай “абшчыны” на аснове калгаса, закліканай забяспечваць нямецкія войскі правізіяй; галоднае ваеннае маленства, якое і праз гады прымусіла аўтара пець гімн памерзлай бульбе; пагроза адлучэння моладзі ад родных і вывазу ў Германію; супраціў немцам і іх помста няскораным “тубыльцам”, “прафілактычныя мерапрыемствы” па “аздараўленні” на сельніцтва...

Жалобным паэтычным набатам гучаць радкі, у якіх апісваецца знішчэнне яўрэяў:

*Мацярок пасівелья постаці –
Не адвесці малітвай бяду...
О, прарок, новай веры апосталы –
Аўтаматы – дзяцей вядуць.
Ці ты бачыш, як падаюць знічкамі
Вачанят і вачэй спарышы?
Ці ты ўпохапкі там падлічваеш,
Колькі хто і як саграшыў?..
Колькі хто для голяў-нячысцікаў
Сшапаваліў, палудзіў, пашыў,
Хто бязбожжам якім начынены,
Колькі пекла нясуць у душы?..
Чуеш – самі псалмы малітоўныя
Аб правінах спяваюць яны.
Дзеці плачам заходзяцца тоненькім
Ля тарфянай слёзнай сцяны [1, с. 105 – 106].*

“Маўчанне травы” адначасова можна лічыць паэмай перасцеражэння і паэмай памяці. Гэты твор – “жывая памяць дзяцей вайны” (К. Камейша) – нагадвае пра вялікую трагедыю мінулага і разам з тым перасцерагае ад паўтарэння яе ў будучыні. (Вельмі яскрава праблема памяці побач з праблемай “няскончанай вайны” раскрываецца ва ўстаўной нацеле “Мезены палец: балада няспаленай вёскі”.) Дакументальныя эпізоды скіраваны на вырашэнне мастацкай і, шырэй, грамадзянскай задачы – нагадаць і прадухіліць. Такіх жахлівых

эпізодаў у творы нямала: “– *А мальцоў – за ногі ды аб сценку, / Быццам на каляды парасят... / Ды не ўсіх, вядома, з гэтым енкам, / А на выбар – з партызанскіх хат*” [1, с. 142], – хваліцца малому Васілю аднавясковец, які не толькі вітае новы парадак, але і любымі спосабамі і сродкамі пацвярджае сваю лаяльнасць і адданасць рэжыму. Падобныя цыннічныя тырады адначасова і характарызуюць персанажа, і выяўляюць асаблівасці фашысцкай геапалітыкі на захопленых землях. Слова прэваратня-земляка гучаць ва ўнісон з лозунгамі галоўнага ідэолага і натхняльніка нацыяналістаў:

*Пад грэбень – усю Еўропу,
Пад грэбень – аж да Урала,
Яўрэі – найпершы клопат:
Дзесяць мільёнаў.
Мала!
Пад грэбень – спагады ніякай! –
Каб нам прасторы хапала.
Дванаццаць мільёнаў – палякі.
Мала!
Мала!
Мала!
З крыві – ад самых пялёнак
Арда Чынгіс-хана ўставала.
Рускія – сто мільёнаў.
Мала!
Мала!
Мала!
Германія! Новы бераг
Вялікай сусветнай дзяржавы!* [1, с. 69].

Вар’яцкія ідэі фюрэра пададзены ў форме публічнай прамовы, імітуюць рытарычны стыль яго публічных выступленняў. Праз вербальную самахарактарыстыку ў творы паўстае вобраз Гітлера, і ў гэтым бачыцца пісьменная смеласць В. Зуёнка, эпапейны размах паэмы.

Пісьменнік завастрае ўвагу на трагедыі мірнага насельніцтва, паказвае Вялікую Айчынную вайну ў адрозным ад “акопнай праўды” ракурсе – з пункту гледжання не вайскоўца, а працаўніка і сем’яніна:

*На фронце – там яно лягчэй.
Там сіла страшная нясе:
Там не адзін ты – там усе
І ты з усімі: бі, страляй,
Ідзі ў атаку, адступай...
Ні жонкі там і ні дзяцей –
Там ясна ўсё. Там, брат, лацвей...* [1, с. 166].

Ва ўмовах складанага экзістэнцыйнага выбару, пад грузам маральнай адказнасці за сям’ю дзейнічае і галоўны герой Васіль. Па заданні падпольшчыкаў ён становіцца старастам, што прыносіць нямала пакут, некалькі разоў яму

даводзіцца сустрацца са смерцю, нават капаць самому сабе магілу. Дзякуючы моцнаму духоўнаму стрыжню, веры ў справядлівасць Васіль не здраджвае ні жывым, ні мёртвым, не страчвае “веры ў зямлю наўсяцяж вякоў”. Герою, мірнаму працаўніку, цяжка зразумець страшны сэнс вайны:

*І той, хто народжаны сеяць і жаць
Ды плугам аблогу дзерці,
Крывавую ношу павінен узяць:
Забіваць у імя бяссмерця...* [1, с. 178]

Аднак ён не можа апраўдаць нават такую – у пэўным сэнсе свяшчэнную – кроў. Герою В. Зуёнка, як і ўсяму беларускаму сялянству, блізкія пацыфісцкія погляды на быццё, і ўсё ж ён вымушаны ўрэшце прызнаць, “што не ў жыцце / Вырастае праўда ў гэты час” [1, с. 149], – “праўда зерня” часова саступае месца “праўдзе барацьбы”. Васіль гэта разумее, але доўгі час не прымае душой (“*Навошта ж і неба і гэта зямля, / Як вечна такое будзе?..*” [1, с. 178]), і толькі смерцю паядноўвае ён дзве праўды.

У кантэксце ваенных падзей уздымаецца пытанне пра беларускі нацыянальны характар. Аўтар імкнецца разбурыць стэрэатыпнае меркаванне, што наш народ “*мяккі і спахрыўны, як мурог*”. Праз вобраз травы, якая заўжды праб’ецца да сонца, ён выказвае ўпэўненасць у трываласці, неўміручасці, віталістычнай сіле беларуса. Сама назва паэмы палемічная па сутнасці, маўчанне травы ў паэме падманлівае: уменне прамаўчаць, калі душа крычыць, – таксама форма пратэсту і змагання (можа, адна з самых цяжкіх, бо гэта гвалт з сваёй сапраўднай сутнасці). Такое маўчанне абавязкова выбухне і ўрэшце праб’е “*жалезную пяту*” прыгнёту, сведчанне таму – трагічныя падзеі беларускай гісторыі. У памежных сітуацыях паміж жыццём і смерцю, у супрацьстаянні з войнамі і шматлікімі іншымі выпрабаваннямі беларусы змаглі захаваць уласную адметнасць, веру ў сябе і нашчадкаў.

Спіс літаратуры

1. **Зуёнак, В.** Маўчанне травы : паэма лёсу / В. Зуёнак. – Мінск : Маст. літ., 1980. – 192 с.
2. **Колеснік, В.** Эстафета судьбы / В. Колеснік // Нёман. – 1982. – № 1. – С. 152 – 155.

Наталля ЗАЯЦ,
кандыдат філалагічных навук, дацэнт.